

16. RUDOLF VON JHERING: A JURISZPRUDENCIA MINT TUDOMÁNY. BÉCSI SZÉKFOGLALÓJA ALAPJÁN¹

P. SZABÓ BÉLA

1. Bevezetés

Többek által megfigyelt tény, hogy Jhering leginkább inspirált előadásait Bécsben tartotta, annak ellenére, hogy tudományos pályájának csak rövid szakaszát töltötte a császárvárosban. Az előttünk fekvő székfoglaló előadás mellett, a jogtörténet egyik „legütősebb,” legnagyobb jelentőségű előadása a „*Kampf ums Recht*” volt Jhering bécsi búcsúelőadása.² És egy későbbi bécsi látogatásához köthető az „*Über die Entstehung des Rechtsgefühles*” (A jogérzék létrejöttéről, 1884),³ amelyet Jhering kései munkássága megértésének egyik fontos kulcsaként értékelnek a téma szakértői.⁴

2. Jog – tudomány

A 1868-as „székfoglaló” előadás érdekes köztes helyet foglal el a tudós Jhering életében és tudományos munkásságában. Jhering – köztudottan – 1858–59-ben véglegesen szakított a korabeli pandektisztika fogalmi dogmatikájával – többek között tanárai, Puchta és Rudorff tanáival. Ekkortól Jhering jogi gondolkodása két véglet között mozgott: egyrészt továbbra is befolyásolták a tudományos ifjúkorát meghatározó történeti és filozófiai meggyőződések, másrészt azonban kénytelen volt tudomásul venni a korabeli társadalom változásait, és ebből fakadóan szükségszerűnek érezte, hogy a római jogi hagyományokat hozzáidomítsa a korabeli elvárásokhoz, követelményekhez.

Ezen tudományos átalakulás lenyomata egyrészt a befejezetlenül maradt „*Geist*”.⁵ Másrészt köztudott, hogy Jhering miután alig négy év multával a „*Kampf ums Recht*”-tel elbúcsúzott bécsi professzúrájától, göttingeni éveit alatt nekilátott a – jellemzően – szintén befejezetlenül maradt „*Zweck*” köteteinek írásához.⁶ A bécsi székfoglaló tehát Jhering gondolatvilágába a köztes időszakban, a „*Geist*” és a „*Zweck*” között enged betekintést.

1859-es pálfordulása után neveléses volt a szemében kora pandektisztikus módszerének tévedhetetlenségébe vetett hit, amely abból indult ki, hogy a jog esetlegessége bizonyos pszeudo-biológiai fogalmak szigorú, zárt rendszerével uralható. Ez utóbbi módszertani lényege – köztudottan – abban állt, hogy a pozitív joganyagot a *formális logika* segítségével kialakított fogalmak által alkotott rendszerben dolgozzák fel. A jogi fogalmakat hierarchikus rendszerbe foglalták, amely hierarchiákból *logikai-deduktív módszerrel* újabb szabályokat és elveket ve-

zettek le, majd az *absztrakció* bizonyos fokát elérve *általános tanokat* fogalmaztak meg. Ez a valóságtól meglehetősen eltávolodó felfogás a jogi jelenségeket a mesterségesen kialakított absztrakt jogi normák tükröképpen tekintette. Ezáltal a történetileg legitimált jog bizonyos tértől és időtől független – mindenképpen szcientizálható – jellegét nyert.⁷

A korai Jhering az egyik legjelentősebb képviselője volt ennek az irányzatnak, bár már ebben az időben is bizonyos sajátos gondolatokkal, amelyek korábbi önmagával való szakítása után is visszatérnek és tudományfelfogását korábbi önmagához kötik. Egyrészt – a „népszellem” jogteremtő jellegét tagadva – arra a következtetésre jutott, hogy egy jogrend fejlettsége az adott jog *univerzalitásában* mutatkozik meg. Másrészt szerinte a rendszertani megközelítésnek a gyakorlati jogéletet kell szolgálnia, s a jogász feladatát már nem a „*fogalmi matematikában*”, vagyis a materiális alapelvekből való következtetések pusztá levonásában, hanem az alkalmazott fogalmak *célszerűségnek megfelelő* kialakításában látta.⁸

Pálfordulása után kigúnyolta saját addigi nézeteit is: az elmélet (a fogalmak és a fogalmi konstrukció) ezek után nem uralkodó, hanem szolgáló szerepet kell betöltsenek. Ekkortól hirdett hite szerint nem a „fogalmak”, hanem az „élet” képezik a jog eredetét és célját is.

„A logika mindenek feletti kultusza, ami a gyakorlati jogtudományt a jog matematikájává akarja tenni, nem más, mint eltévelyedés és a jog lényegének félreismerésén alapszik. Nem az élet van a fogalmakért, hanem a fogalmak vannak az életért. Nem annak kell megtörténnie, amit a logika parancsol, hanem amit az élet, a forgalom, a jogérzék meghatároz, legyen az logikailag levezethetetlen vagy egyenesen lehetetlennek tűnő” – foglalja össze újonnan nyert, s bécsi székfoglalójában is felvillanó meggyőződését évtizedekkel később.⁹

Ha azonban a juriszprudencia nem operálhat határokat és időt átívelő igaz állításokkal, rendszerbe foglalt és törvényszerűségekké áthatott fogalmakkal, akkor – mint akkoriban a Kirchmann-féléknek, Jhering kritikusaiknak és talán még magának is tűnt – sem tárgyában sem módszerében nem lehet tudományos.

Jheringnek jó oka volt tehát, hogy bécsi székfoglalójában állást foglaljon arról, hogy hogyan és esetleg miben is látja ő a jogász tevékenység tudományos jellegét. S a kérdés, hogy milyen feltételek mellett őrizheti meg a jog ápolása tudományos rangját – amely rangra a kortársak szemében Savigny emelte – életének második szakaszában Jhering munkásságának alapkérdése lett.¹⁰ Hisz a probléma már giesseni éveit alatt szükségszerűen foglalkoztatta, midőn szenvedélyes publikációkban bírálta korábbi önmagát, a fogalmi jogtudomány kritikátlan hitét a fogalmakban. Jheringnek már ekkor rá kellett jönnie, hogy azok a szellemi előfeltételek, melyek között Savigny és iskolája a jog tudományosságra vonatkozó igényt oly eredményesen elfogadtatták (és vezető egyetemi tudományág rangjára emelték), többé már nem állják meg a helyüket, és a tudományosságra vonatkozó igény újabb megalapozást igényel.¹¹

3. Az előadás két gondolati vonulata – tézisekbe öntve

Jhering előadásában fejtegetett alapkérdése: hogyan kerül be a valóságba a jogi ésszerűség? A választ legalább két jól elkülöníthető részben törekszik megadni.

A.) Az első részben történeti áttekintésben ad képet a tudomány és a gyakorlat viszonyáról, vázlatosan kimutatva, hogy „a pozitív jog milyen teret engedett ahhoz, hogy a tudományos megközelítések és igények felszínre törhessenek?”¹²

A számára ilyen szempontból érdekes jogfejlődési korszakokról az alábbiakban summázott ítéletet adja:

1. A rómaiak¹³ a tudományosság momentumát a dogmatikában – vagyis a gyakorlati jogban – keresték és találták meg, tudományuk az élet közepében létezett (a modern juriszprudenciában ez nagyon másképpen van).¹⁴

2. A glossátorok¹⁵ – Jhering szerint – a jelen jogától egy halott joghoz menekültek. A modern jogtudomány a (való) életből való elmeneküléssel („*Flucht aus dem Leben*”) kezdődött, de ez a tudányszomj volt az, amely a római jog forrásaihoz vezette el a jogászokat.

3. A kommentátorok¹⁶ korában az élethez való visszafordulást, de a tudományos színvonal csökkenését szignalizálja: „Ez volt az az időszak, midőn a modern juriszprudencia történetében a gyakorlat először győzedelmeskedett a tulajdonképpeni tudomány felett – a római jog az élet szolgálatában, kocsai elé fogott ígslóként. A pozitívizmus gyomnövénye burjánzott egyre életerősebben.”¹⁷

4. A humanizmust¹⁸ a tudomány magányossága jellemezte, mely magasan felette állt a gyakorlat lapályának. Jhering ezt az időt a juriszprudencia hősi időszakának tekinti. Ekkor nem a gyakorlat húzódott el a tudománytól, hanem a tudomány a gyakorlattól.¹⁹

5. Végül a természetjog korát az absztrakt igazságok keresése jellemezte, azonban anélkül, hogy ezek az igazságok az élet szükségszerűségeivel és tapasztalataival érintkeztek volna. „A tudomány ismét háttérbe húzódott” a joggyakorlat vonatkozásában, „ismét menekülés az élettől, ami nem volt képes táplálni a tudomány igényeit.” A szakadás a tudomány és a pozitív jog között helyrehozhatatlannak látszott.²⁰

B.) Jhering ezután fordul saját kora problémáihoz. Előadása ezen részének téziseit az alábbiakban foglalhatjuk össze:²¹

1. Jhering szerint a joggal szemben érthetően megfogalmazódik a tudományosság igénye. De a tudományosság nem a joggal együtt adott tulajdonság, hanem – ha egyáltalán megjelenik – a jogról tudományosan gondolkodó jogászok teljesítménye.²²

Jogász alatt Jhering a gyakorlati és elméleti jogászokat is érti. Egyrészt olyan elméleti jogászokat, akik nem fordítanak háttat az életnek, hanem legfőbb feladatukként a hatályos jog igaz értelmét keresik. („*das wahre Verständnis des geltenden Rechts*”). Jhering szemében ugyanis a hatályos jog teoretikusai a jogtörténet által közvetített tapasztalati-történeti szemlélet nélkül, valamint etikai alapelvek nélkül, mely utóbbiak csak filozófiai reflexiók révén tudatosulhatnak bennük, nem tudnak megfelelni igazán a feladatuknak. Kimondottan óv kora teoretikusainak azon megközelítésétől, akik azt gondolják, hogy nem a fogalmaknak kell az élethez, hanem az életnek a fogalmakhoz idomulnia.²³ Nagy veszélynek tarja az elméletek életidegenségét, ugyanakkor az elméletet nélkülözhetetlennek tekinti a gyakorlati munkához.

Másrészt a tudományosan gondolkodó gyakorlati jogászok szerepét elsősorban a jogtovábbképzésben tartja fontosnak, ahol a vezető szerepet különösen a bírának szánja. Az igazságnak lekötözött, a törvénnyel szemben (saját jogérzékükre támaszkodó) kritikus bírósze-mélyiségekben látja a jogfejlesztés és a jogrend megfelelő működésének (a jogtálalásnak) le-téteményeseit.²⁴

2. Jhering tudományosság-igénye nemcsak a jogtörténettel és a jogfilozófiával – melyekről alább lesz szó – szemben fogalmazódik meg, hanem a pozitív juriszprudenciával vagy dogmatikával szemben is.

„Kivételesen hagyjuk figyelmen kívül a jogfilozófiát és a jogtörténetet és koncentráljunk

a juriszprudencia azon részére, amelyre a jogászok túlnyomó többségének tudása és képességei tulajdonképpen kiterjed, vagyis a pozitív juriszprudenciára vagyis a dogmatikára, az adott országban hatályosuló pozitív jog tanaira. Rászolgált ez a tudomány elnevezésre? Milyen tudomány az – mondhatjuk –, amely a törvényhozó kénye-kedvétől függ, ahol ma hatályos az, amit holnap már eltöröltek, ami itt hamis, ott azonban már igaz? Milyen tudomány az, amely a határkövekhez kötött, ami cserben hagy bennünket, ha átkelünk a határon vagy amennyiben egy új törvénykönyv kerül bevezetésre. Mi lett a Német Szövetség jogával? A Német Szövetséggel együtt sirba szállt; mi van a francia jogász tudásával, ha Németországba telepszik, és mi van a németével, ha Franciaországba megy?” – kezdi beszédét.²⁵

Kora dilemmáját feloldva Jhering hangsúlyozza, hogy számára a tudományos jog a dogmatika és a pozitív jog sikeres ötvözését jelenti.²⁶ Ez teremtheti meg a pozitív jog helyes formáját. Jhering felfogásában tehát a dogmatika képezi a jogról kialakított szakmai meggyőződések normatív alapját.²⁷ Ezért a jog tudományos művelésére vonatkozó követelésével – mint láttuk – mindenekelőtt a bírák, valamint az elméleti szakemberek felé fordul. Előbbiek alkalmazzák a juriszprudencia által definiált pozitív jogot, utóbbiak pedig segítik a bírák munkáját.

3. Az állami törvény a pozitív jog része. Megformálása és alkalmazása során az állami törvényre is vonatkoznak a tudományossági elvárások.²⁸ Előadásában Jhering a törvényhozóval szemben azonban – szembevető módon – nem fogalmazza meg kifejezetten a tudományosság iránti igényt. Ez jórészt azzal magyarázható, hogy akkoriban átfogó, központi kodifikációk alig születtek a német jogterületen. Azonban egy mélyebb ok is áll a háttérben: Jhering látószögében a törvények annyiban tudományosak, amennyiben szabályaikban tiszta elképzelést tükröznek arról a jogilag rendezett állapotról, amelyet jobbitani vagy helyesbíteni akarnak. Ellenkező esetben a törvényi szabályok nem képezik részét a tudmánynak, mert ekkor a törvényhozás pozitív, időhöz kötött és önkényes normái éppenséggel szöges ellentétben állnak a jogrend tudományos szemléletével. Ebből az is következik Jhering szerint, hogy a törvényhozás tudományossága általában nem jelenhet meg közvetlenül a törvényszövegben, hanem csak a modellben, amihez a törvényi szabályok viszonyulnak.²⁹

4. A Jhering által követelt jogtudomány a következő területeket foglalja magában: Jogfilozófia (etika), jogtörténet és jogdogmatika.³⁰ Ezek tartalmában testesül meg „a jog dolgainak a tudományos öntudata.”³¹ Ezáltal a jogtudományt egy olyan megközelítésnek, alapállásnak tekinti, amely állandóan tudatosítja és reflektálja a jog kulturálisan kötelező tartalmát. Ez az alapállás nélkülözhetetlen a joggal kapcsolatos felelős cselekvéshez. Nem más, mint a professzionális lelkiismeret, ami tudást és értékérzetet foglal magában.

5. A jheringi megközelítésnek meg nem felelő, tudománytalan jog rossz pozitívizmusba sülyed, ami a juriszprudencia halálos ellensége.³² Az ilyen fajta pozitívizmus a bírót „az igazságügyi gépezet érzéketlen, halott kerekévé” teszi,³³ melyet egy később felvázolt jheringi kép egyszerűsítve „szubsztanciális automata”-ként jelenít meg.³⁴ A rossz pozitívizmus veleszületett nyavalyája a jognak, és minden időben felütheti a fejét, ha a jogtudomány felmondja a szolgálatot. „A pozitívitásnak ez a momentuma nagyon súlyosan ránehezedik a juriszprudenciára.”³⁵

Jhering szemszögéből a joggal való tudományos foglalkozás csak egy pozitívizmust meghaladó (*überpositive*) megközelítés lehet, amely túlmutat a mindenkorai törvényhozás pozitív, véletlenszerű momentumán. Ebben a vonatkozásban Jhering még mindig a történeti jogi iskola hívének mutatkozik.

Jegyzetek

- ¹ Jelen tanulmány egy korábban publikált munka oktatási célból szerkesztett változata. Eredeti megjelenés: P. Szabó Béla: A jurisprudencia mint tudomány. Jhering álláspontja bécsi székfoglalója alapján. In: Frivaldszky János – Pokol Béla (szerk.): Rudolf von Jhering és jogelméletének hatása. Budapest, PPKE JÁK, 2011. 67–79.
- ² Rudolf von Jhering: *Der Kampf ums Recht*. Wien, 1872.
- ³ Rudolf von Jhering: *Über die Entstehung des Rechtsgefühles*, mit einer Vorbemerkung und einem anschließenden Interpretations- und Einordnungsversuch von Okko Behrends. Neapel, Jovene, 1986.
- ⁴ Okko Behrends: *Vorwort des Herausgebers*. In: Rudolf von Jhering: *Ist die Jurisprudenz eine Wissenschaft? Jherings Wiener Antrittsvorlesung vom 16. Oktober 1868*. Aus dem Nachlaß hrsg. und mit einer Einführung, Erläuterungen sowie einer wissenschaftsgeschichtlichen Einordnung versehen von Okko Behrends. Göttingen, Wallstein, 1998. 9. [a későbbiekben: Behrends (1998a)]
- ⁵ Rudolf von Jhering: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Leipzig, Breitkopf u. Härtel, 1852–1865 köztött három rész négy kötetben; utána számtalan kiadás.
- ⁶ Rudolf von Jhering: *Der Zweck im Recht*. Leipzig, Breitkopf u. Härtel, 1877–1883 köztött két kötetben; utána számtalan kiadás.
- ⁷ Vö. P. Szabó Béla: Rudolf von Jhering. In: Szabó Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, Bíbor, 2004. 106.
- ⁸ Szabó i. m.
- ⁹ Rudolf von Jhering: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Leipzig, Breitkopf u. Härtel, 1888⁴. III. 1. 321.
- ¹⁰ Behrends (1998a) i. m. 7.
- ¹¹ Savigny és követői czirányú tanaira vö. Rudolf Stichweh: Motive und Begründungsstrategien für Wissenschaftlichkeit in der deutschen Jurisprudenz des 19. Jahrhunderts. *Rechtshistorisches Journal*, 1992. 336–347.
- ¹² „Welchen Raum gewährt denn das positive Recht dem wissenschaftlichen Sinn und Bedürfnis sich zu bethätigen?” Jhering (1998) i. m. 55.
- ¹³ Jhering (1998) i. m. 55–58.
- ¹⁴ „Daß und in welchem Maße die römische Jurisprudenz es verstanden, im Leben die Wissenschaft zu finden...” Jhering (1998) i. m. 56.
- ¹⁵ Jhering (1998) i. m. 58–59.
- ¹⁶ Jhering (1998) i. m. 59–61.
- ¹⁷ „Es war die Zeit, wo in der Geschichte der modernen Jurisprudenz die Praxis zum ersten Mal über die eigentliche Wissenschaft triumphierte – das römische Recht im Dienste des Lebens, eingespannt als Karrengaul. Das Schlinggewächs des Positivismus wucherte, üppiger und immer üppiger.” Jhering (1998) i. m. 60.
- ¹⁸ Jhering (1998) i. m. 61–62.
- ¹⁹ „... nicht [die Praxis] hatte sich von der Wissenschaft zurückgezogen, sondern die Wissenschaft von ihr.” Jhering (1998) i. m. 62.
- ²⁰ „Abermals zog sich die Wissenschaft aus dem positiven Recht zurück, es ist dieselbe Flucht vor dem Leben, das dem wissenschaftlichen Bedürfnis keine Nahrung gewährt...” Jhering (1998) i. m. 64.
- ²¹ Okko Behrends: Jherings Evolutionstheorie des Rechts zwischen Historischer Rechtsschule und Moderne. In: Jhering (1998) i. m. 97–101. [A későbbiekben: Behrends (1998b)]
- ²² Behrends (1998b) i. m. 97.
- ²³ Ugyanazt mondja a Jhering (1888) III. 1. 321.: „das Leben ist nicht der Begriffe, sondern die Begriffe sind des Lebens wegen da. Nicht was die Logik, sondern was das Leben, der Verkehr, das Rechtsgefühl postuliert hat zu geschehen, möge es logisch notwendig sein oder unmöglich sein.”
- ²⁴ Jhering (1998) i. m. 87–89.
- ²⁵ „Lassen wir einmal zunächst die Rechtsphilosophie und die Rechtsgeschichte außer Betracht und wenden uns demjenigen Theil der Jurisprudenz zu, der das eigentliche Gebiet des Wissens und Könnens der bei weitem größten Mehrzahl der Juristen bezeichnet: der positiven Jurisprudenz oder der Dogmatik: der Lehre des in einem Lande geltenden positiven Rechts. Hat sie auf jenen Namen Anspruch? Welche Wissenschaft, kann man sagen, die abhängig ist von der Laune des Gesetzgebers, wo heute gilt, was morgen verworfen ist, hier falsch, was dort wahr? Welche Wissenschaft, die an die Gränzpfeile gebunden, welche uns im Stich läßt, wenn wir über die Gränze gegangen sind oder wenn ein neues Gesetzbuch eingeführt wird. Was ist aus der Wissenschaft des deutschen Bundesrechts geworden? Mit dem deutschen Bunde ist sie zu Grabe getragen; was ist das Wissen des französischen Juristen, wenn er nach Deutschland, was des deutschen Juristen, wenn er nach Frankreich verpflanzt wird?” Jhering (1998) i. m.

- ²⁶ „Meiner Überzeugung nach hat [die Wissenschaft das Moment der Wissenschaftlichkeit] zu suchen und findet es vollauf auf dem Boden des positiven Rechts selber, in der Dogmatik...” Jhering (1998) i. m. 55.
- ²⁷ Jhering (1998) i. m. 48. l. 34.
- ²⁸ „Und dieses Grundübel der Jurisprudenz, gegen die sie beständig auf der Huth sein muß, wenn sie ihm nicht sofort erliegen will, heißt Positivismus, es ist die Flucht aus dem eigenen Denken, die Selbstdahingabe an das Gesetz als eines willenlosen Werkzeuges. Ihn zu bekämpfen, darum steh ich hier, das ist und soll meine Aufgabe sein, solange ich hier wirke.” Jhering (1998) i. m. 54–55.
- ²⁹ Behrends (1998b) i. m. 97–98.
- ³⁰ „Wenn man die Rechtsgeschichte in diesem Sinn erfaßt und betreibt, in diesem Sinn, in dem sie zugleich eine Vereinigung der historischen, praktisch-juristischen und rechtsphilosophischen Tätigkeit ist, wer möchte bezweifeln, daß sie ein Gegenstand von höchster wissenschaftlicher Anziehungskraft ist?” Jhering (1998) i. m. 77.
- ³¹ „... das wissenschaftliche Bewusstsein in Dingen des Rechts.” Jhering (1998) i. m. 92.
- ³² „Dieser Positivismus ist der Todfeind der Jurisprudenz.” Jhering (1998) i. m. 52. és 55.
- ³³ „... die Gefahr, sich und sein Denken und Fühlen an das dürre, todtte Gesetz dahin zugeben, ein willenloses und gefühlloses Stück der Rechtsmaschinerie zu werden...” Jhering (1998) i. m. 50.
- ³⁴ „Vorn wird der Fall in die Urteilsmaschine hineingeschoben, hinten kommt er als Urtheil wieder heraus.” Rudolf von Jhering, *Zweck im Recht*. Leipzig, 1884. I. 394.
- ³⁵ „Dieses Moment des Positiven lastet schwer auf der Jurisprudenz.” Jhering (1998) i. m. 50.
- ³⁶ „Der Gegensatz des Theoretikers und des Praktikers läßt sich dahin angeben: die Thätigkeit des letzteren ist dem einzelnen Fall zugekehrt, die des Theoretikers dem Allgemeinen, dem Begriff.” Jhering (1998) i. m. 85. Továbbá: „In dieser Weise können und sollen beide: Theorie und Praxis einträchtiglich neben einander wirken, die Praxis handelnd und fortschreitend, die Theorie ihr nachfolgend und das, was jene gewonnen, in die richtige Form bringend.” Jhering (1998) i. m. 91.
- ³⁷ „Der Richter soll nicht allein denken, er darf und soll auch fühlen, d. h. er soll das Gesetz, bevor er es anwendet, der Kritik seines Rechtsgefühls unterwerfen, und wenn diese Kritik ungünstig ausfällt, darin die Veranlassung erblicken, das Gesetz einer erneuerten Prüfung zu unterwerfen...” Jhering (1998) i. m. 88.
- ³⁸ „der Richter, der Praktiker ist der Pionier des Rechtsfortschritts.” Jhering (1998) i. m. 90.
- ³⁹ „[Die Theorie soll] die Praxis zur Form des Bewusstseins erheben.” Jhering (1998) i. m. 91.
- ⁴⁰ „Nicht minder aber werden auch der Historiker und der Jurist Gefahr laufen ihre Aufgaben zu verhehlen, wenn sie nicht den Rechtsphilosophen zur Hülfe mit heranziehen. Denn die treibenden Kräfte des Rechts liegen nicht ausschließlich auf der eigentlich praktischen Seite, sondern es gesellt sich ihr die ethische Seite hinzu.” Jhering (1998) i. m. 77.
- ⁴¹ „[Die Aufgabe der Geschichtsforschung ist] aufzuweisen wie eins das andere bedingt, und wie das scheinbar Unvollkommene zu seiner Zeit nicht bloß berechtigt, sondern das Vollkommene, die Wahrheit war.” Jhering (1998) i. m. 73.
- ⁴² „[Die Geschichtsschreibung] soll sich von der Anschauung leiten lassen, daß wie in der Natur die Wahrheit neben einander, so in der Geschichte hinter einander liegt.” Jhering (1998) i. m. 71.
- ⁴³ „Diese verschiedenen Epochen sind uns die einzelnen Glieder des Schlusses, welche die Geschichte nöthig hat, um den Schluß zu machen, und sie sind nicht abgethan, wenn der Schluß gemacht ist, sondern sie leben und wirken fort in ihm.” Jhering (1998) i. m. 72–73.
- ⁴⁴ Szemben Savigny és Puchta felfogásával. Vö. Stichweh i. m. 346.
- ⁴⁵ Behrends (1998b) i. m. 101–102.
- ⁴⁶ „Und wenn ich jetzt die Summe ziehe von dem, was ich gesagt habe, so nenne ich die Rechtswissenschaft das wissenschaftliche Bewußtsein in Dingen des Rechts, das Bewußtsein, das nach Seiten der Rechtsphilosophie hin die letzten Gründe zu erforschen hat, denen das Recht auf Erden seinen Ursprung und seine Geltung verdankt, nach Seiten der Rechtsgeschichte ihm folgt auf allen seinen Wegen, die es genommen hat, um von Stufe und Stufe zur höheren Vollkommenheit sich zu erheben, nach Seiten der Dogmatik die zum praktischen Gebrauch geordnete wissenschaftliche Darstellung aller Erfahrungen und Thatsachen, welche den augenblicklichen Höhen- und Endpunkt unserer Erkenntniß und Erfassung des Rechts in sich schließen.” Jhering (1998) i. m. 92.
- ⁴⁷ Behrends (1998b) i. m. 171.
- ⁴⁸ Vö. Jhering (1998) i. m. 58. és 62.